

ОСОБЛИВОСТІ ТРАНСКОДУВАННЯ БІБЛІАНТРОПОНІМІВ НОВОЗАВІТНОГО ТЕКСТУ (НА МАТЕРІАЛІ НОВОЧАСНИХ ПЕРЕКЛАДІВ СВЯТОГО ПИСЬМА УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ)

У результаті багатовікової традиції перекладання бібліантропоніми пройшли різнорівневі процеси трансформаційно-адаптивних перетворень. Потрапивши в давньогрецький оригінал святописемного тексту, а згодом й у перекладні тексти, пропріатемі стали фактом культури певної мови-реципієнта.

Ключові слова: транскодування, перекладна ономастика, реалія, девіація.

Галина Тимошик

Особенности транскодирования библиантропонимов новозаветного текста (на материале современных переводов Священного Писания на украинский язык)

В результате многовековой традиции перевода библиантропонимы прошли разноуровневые процессы трансформационно-адаптивных преобразований. Попав в древнегреческий оригинал Священного Писания, а затем в переводные тексты, пропріатемы стали фактом культуры определенного языка-реципиента.

Ключевые слова: транскодировка, переводная ономастика, реалія, девіація.

Halyna Tymoshyk

Features transcoding of biblical anthroponyms of the New Testament text (on materials of the modern day translations of the Holy Scripture)

As a result of the centuries-old tradition of translation biblical anthroponyms underwent different level processes of transformational and adaptation modifications. Having found itself in the old-Greek original of the Holy Writ text and afterwards in translation text, propriatemes became a fact of culture of the certain language-recipient.

Key words: transcoding, translated onomastics, reality, deviation.

Святе Письмо, транскодуючись у світовимір української культури, стало невід'ємним її компонентом і атрибутом. Тому дослідження святописемного тексту та його компонентів – одне з надважливих завдань сучасної української лінгвістичної науки.

Упродовж XIX – XX століть українські філологи (П. Житецький, І. Огієнко, О. Горбач) у своїх розвідках намагалися відтворити історію перекладання святописемного тексту українською мовою. Наприкінці XX – початку XXI століття з'явилися праці (В. Німчука, Л. Шевченко, М. Жукалюка-Д. Степовика), які презентують історію перекладу святописемного тексту та його компонентів, а також розкривають специфіку побутування святописемних текстів в україномовному вимірі.

Як елемент святописемного тексту новозавітний ономастикон (у нашій роботі – антропонімікон) є безперечним фактом україномовної культури і займає в ній особливе місце.

Оскільки у спектрі нашого аналізу перебуває антропонімікон, що функціонує у корпусі перекладного новозавітного тексту, то доречно звернути увагу на трансформаційно-адаптивні процеси, які супроводжували входження біблійних пропріатем в україномовний вимір.

Для розрізнення новочасних україномовних перекладів Святого Письма Новозавітного Канону вводимо нумерацію, яка ґрунтується на хронологічному принципі, відповідно до часу виконання перекладу: (1а) – Святе письмо Нового Завіту мовою русько-українською переклали вкупі П. А. Куліш и Д-р И. Пулюй, Відень, 1871. – Печатано у Львові в друкарні Товариства имени Шевченка, 1880; (1б) – Святе письмо Старого і Нового Завіту мовою русько-українською. Репринтне видання Нью Йорк, Лондон, 1930. Переклад П.О. Куліша, І.С. Левицького і д-ра І. Пулюя. – Союз біблійних товариств, USA, Sweden, 1991 (у статті аналізуємо обидві редакції Кулішевого перекладу,

оскільки вони відрізняються одна від одної); (2) – Біблія або Книги Святого Письма Старого і Нового Заповіту із мови давньоєврейської й грецької на українську наново перекладена / Переклав І. Огієнко. – Druckhaus Gummersbach, West-Germany, 1988; (3) – Святе Письмо Старого та Нового Завіту / Перек. з давньогрецької І. Хоменко-Плюта. United Bible Societies, 1990; (4) – Новий Завіт Господа нашого Ісуса Христа: З 4-го повного перекладу Біблії / Пер. з давньогрецької о. Рафаїл Турконяк. – К, 2000.

1. Пропріальна лексика у процесі перекладання

Статус і місце пропріальної лексики у перекладному процесі – одне з найбільш дискусійних питань, на яке не може бути єдиної відповіді через неоднорідність компонентів ономастичного виміру мови та його неоднозначні інтерпретації як об'єкта перекладання. Серед науковців не існує єдиної думки щодо особливостей трансформаційно-адаптивних перетворень онімної лексики.

У теорії перекладу пропріатемами розглядають як носіїв фонові інформації. З-поміж переліку реалій у класифікації В. Виноградова окреме місце належить ономастичним реаліям. Зі слів ученого, „у літературному перекладі власні імена не тільки виконують функції найменування, називання істоти чи об'єкта, але й є тими небагатьма словами, сама форма яких вказує на національну приналежність названого предмета думки. Отже, власні імена сприяють збереженню у перекладі національного колориту оригіналу” [3, с. 110]. Цю позицію підтримує Р. Зорівчак і зазначає: „Поодинокі автори зараховують до реалій топоніми і антропоніми... По суті, вони мають рацію. Такі слова сприяють створенню національного колориту, часто в них – відгомін історії. Для філолога вони – прекрасний матеріал для пізнання і вивчення структури мови. Основна відмінність між такими назвами і власне реаліями в тім, що при трансляційному перейменуванні реалій застосовують різні способи (калькування, описову перифразу, комбінований переклад та ін.), а географічні назви, власні імена, прізвища можна, за поодинокими винятками (типу *The Ivory Coast* і *Берег Слонової Кості*), при перенесенні на ґрунт мови-переймача лише більш або менш вдало транскрибувати (транслітерувати). У плані діахронії перекладалися не лише топоніми, а й антропоніми, про що свідчать традиційно закріплені назви англійських королів: Карл I, ... Вільгельм Завойовник – на відміну від пізніше транслітерованих: Чарлз Діккенс, Джеймс Ватт...” [10, с. 66]. С. Власов і С. Флорін не вважають власні імена реаліями, а трактують їх як „самостійний клас „безеквівалентної лексики”, якому властиві свої ознаки та способи передання при перекладі, які часто збігаються зі способами „перекладу” реалій” [4, с. 21 – 22]. Н. Гарбовський інтерпретує власні імена як „одиничні поняття” і також не зараховує їх до переліку реалій [5, с. 469].

Такі різночитання в процесі пізнання природи оніма пов'язані з тим, що поняття „реалія” у перекладознавстві немає однозначних тлумачень.

Оскільки власні імена – особливий розряд лексики, то у процесі перекладання вони „поводять себе інакше, ніж імена загальні” [18, с. 141].

Досить розповсюдженою в науковому світі є думка про те, що власні імена неперекладні. „Будь-яке трактування принципів передання ВІ (власних імен – Тимошик Г.) у перекладі спирається на якусь концепцію семантичної структури ВІ. Концепція неперекладності ВІ ґрунтується на точці зору, що власні імена не мають лінгвістичного значення” [9, с. 64]. Як зазначає Д. Єрмолович, „характеризуючи власні імена як об'єкти перекладу, зазвичай кажуть, що вони, як правило, не підлягають перекладу. Це означає, що для розуміння ВІ достатньо вказівки на те, чи перед нами – ім'я чи назва”. Загалом концепція неперекладності власних імен „ґрунтується на тому, що власні імена позбавлені будь-якого лексичного значення” [9, с. 64]. Згідно з цією інтерпретацією, власні імена не потребують „словникового опису, внутрішньо- чи

міжмовного перекладу”, а „вказівка на категоріальне, видове значення слова, є достатньою” для побутування у координатах мови-реципієнта [16, с. 374].

Єдиної системи принципів щодо передачі власних імен та найменувань немає. „В теорії перекладу існує чимало невирішених проблем, серед яких і питання передачі імен та прізвищ іншою мовою, – пише О. Дашенко. – Від правильного розуміння цього питання ... залежить науково об’єктивне рішення усієї непростої перекладознавчої проблеми: відтворення ономастики (у широкому розумінні) засобами іншої мови і ще ширше – збереження у перекладі національної своєрідності оригіналу” [6, с. 95].

Власні імена порівняно з іншими лексичними класами є більш стійкими „при лінгвістичних перетвореннях тексту” [12, с. 38]. Варто також зазначити, що оніми є ключовими словами у процесі дешифрування архаїчних текстів, наприклад, „при перших спробах прочитання єгипетських ієрогліфів і хетських написів” [12, с. 37].

У процесі транскодування онімний матеріал оригінального тексту зазнає перетворень, які змінюють його мовну матерію. „Під час перекладу власне ім’я, як правило, транскрибують, тобто переносять у текст перекладної мови, зберігаючи максимально точно фонетичну форму; як виняток – перекладають, враховуючи внутрішню форму” [4, с. 267], хоча „поняття „переклад власних імен” з практичного погляду може видатися дивним” [4, с. 266].

Отже, праця над перекладом власного імені – багаторівневий процес, який увібрав у себе численні „етапи стратегії формування ономастичних відповідників” перекладачем [1, с. 66].

2. Особливості транскодування бібліантропонімів

Складним і неоднозначним є питання відтворення імен, які мають давню перекладну традицію. На думку Н. Грабовського, „особливо обережним перекладач має бути тоді, коли натрапляє на імена, що мають уже традиційно усталені форми перекладу. За таких обставин перед перекладачем постає проблема вибору: або дати новий, точніший варіант перекладу, що ґрунтується на транскрипційному підході, або залишити стару, менш точну, але вже знайому, загальноприйнятну форму. Вибір перекладача має бути продиктований ступенем освоєння того чи іншого імені. Зрештою, у читача перекладного твору не має виникнути уявлення, що мова йде про якесь інше явище” [5, с. 471].

Святописемні антропоніми належать до так званих історичних імен, щодо яких існують усталені перекладні традиції. Працюючи з таким онімним матеріалом, „перекладач стоїть перед дилемою: чи орієнтуватися на сучасну форму цього імені у мові-джерелі... чи на його історичний чи міфологічний прототип” [8, с. 22].

У процесі транскодування ономастичного матеріалу святописемного тексту перекладачі мають диференційовано підходити до його трансформаційно-адаптивних перетворень. Загалом антроповимір новозавітного тексту поділяють за критерієм *значущості імені* у біблійній історії та, відповідно, за *частотою* уживання.

Значна частина бібліантропонімів займає особливе місце в новозавітних хроніках. Вони є своєрідними етно-, соціокультурними, локальними і навіть темпоральними маркерами. Це дозволяє інтерпретувати їх як своєрідний текст, що поєднав у собі чимало інформаційних пластів. Таким іменам перекладачі повинні приділяти особливу увагу.

Друга частина онімів (рідковживані імена, що трапляються, наприклад, у новозавітних генеалогіях та ін.) формує периферію в антроповимірі святописемного тексту і є менш регламентована традицією перекладання.

Диференційований підхід у відтворенні святописемних пропріатем пропонує І. Огієнко у своїх розвідках. Учений зазначає: „1. Коли біблійне ймення загально знане, а ще й уживане в Новому Заповіті, або коли воно у нас живе в грецькій формі, тоді вживаю форми традиційно грецької, напр.: Ісак (Ic'hak), Аврам чи Авраам (Av'raham), Ізмаїл

(Jis'mael), Ізраїль (Jis'rael), Яків (Jaakov), Йордан (Jar'den) і т. ін. 2. Але коли біблійне ймення мало знане, а в Новім Заповіті його нема, тоді вживаю давньоєврейської форми. Так само роблять усі автори наукових перекладів Біблії. Давно вже нам час звернутися до оригіналу й пити живу воду з праджерела!" [15, с. 392].

Процес відтворення онімної матерії у процесі перекладання безпосередньо пов'язаний із поняттям „перекладацька норма, що визначає процес і результат перекладу” [13, с. 164]. Вона не є усталеною щодо біблієантропонімів і розвивається в різних напрямках відповідно до творчих інтенцій авторів перекладу. Новозавітний біблієантропонім кон унаслідок багатовікової традиції перекладання в координати мови-реципієнта потрапив крізь призму транслітерації. Транслітерацію широко використовували на зорі перекладання. Відомо, що „у старших книгах власні імена передавали „по буквах”... транслітерація іноді до невпізнанності спотворює ім'я, зумовлює труднощі і для перекладача, і для читача” [4, с. 267].

Святописемна перекладна традиція здебільшого зорієнтована на транслітерування онімного матеріалу. Потрапивши в україномовний вимір через посередництво гелленомовного оригіналу Нового Завіту, значна частина біблієантропонімів (давньоєврейські, арамейські, давньоримські) зазнала значних модифікацій форми і, відповідно, звучання (наприклад, змінила фіналь, у багатьох випадках неадекватно відтворено акцентуацію оніма).

Особливі преференції у процесі транскодування онімного матеріалу на сучасному етапі мала транскрипція, зокрема практична транскрипція, що відтворює автентичне звучання імені [8]. „Реконструкція транскрипції власних імен – це важливий складник тієї культурної революції, що здійснюється ... в усіх сферах знань”, – наголошує М. Протасов [17, с. 103]. Здебільшого практика транскрибування з усіма своїми особливостями сформувалася на основі історіографічних праць (оригінальних і перекладних), енциклопедій, перекладних словників та ін. Оглядаючи сучасний йому стан транскрибування, М. Протасов орієнтувався на історичні праці, які вивчають у вищій школі [17, с. 102]. У розвідці „Українська мова – священна мова” В. Німчук згадує про спроби транскрибування власних імен у сучасних перекладах Святого Письма українською мовою (маємо на увазі новочасний переклад євангельських текстів Л. Герасимчуком. – Тимошик Г.): „Ономастика живомовна (*Іван, Йордан*) у поєднанні з новою книжною (*Бетабара*)” [14, с. 17].

Часто у біблійному тексті використовують метод семантичної експлікації: а) переклад-коментар (транскрипція чи транслітерація, доповнена коментарем у примітках чи додатках); б) уточнювальний переклад (транскрипція чи транслітерація, доповнена одним чи декількома словами у тексті) [2, с. 251].

У грекомовному оригіналі Нового Завіту натрапляємо на уточнювальний переклад: μαθήτρια ονόματι Ταβίθα, ἢ διερμηνευομένη λέγεται Δορκάς → учениця на ім'я Тавіта, що перекладом зветься Сárна (1а), учениця на ймя Тавита, що перекладом зветься Сарна (1б), учениця на ймення Тавіта, що в перекладі Сárною зветься (2), учениця, на ім'я Тавіта, що значить у перекладі Дорка (Сарна) (3), учениця, на ім'я Тавіта, що в перекладі означає Сарна (4) [Дії 9:36].

Серед новочасних перекладачів цей метод широко використовував І. Огієнко (автор перекладу (2)). У його перекладі новозавітного тексту виявлено 265 коментарів, з них 57 (28 коментарів мають історіографічний характер; 21 – представляє семантико-генетичну характеристику оніма; 4 – поєднують історіографічний опис із семантико-генетичною характеристикою; 4 – презентують особливості правопису) присвячені біблійним пропріатемам, наприклад, сліпий Вартимей, син Тимей (коментар до біблієантропоніма Вартимей: „Вартимей” у перекладі визначає „син Тимея”) [Мк 10:46]. Численні

коментарі (654) знаходимо у перекладі І. Хоменка, з них тільки 34 присвячені онімам (28 онімів супроводжено історіографічним коментарем; 6 – мають семантико-генетичну характеристику). Напр.: (Знах. відм.) Симона Кананія, (*коментар до прізвиська* Кананія: „Кананія – Горливого”) [Мк 3:18]. Поодинокі коментарі є й у перекладі П. Куліша та І. Пулюя (10), однак жоден не стосується ономаем.

Коли ми говоримо про власне переклад пропріатем, то розуміємо його бінарно, адже багато імен (особливо коли мова йде про біблійні імена) мають свої паралелі у різних мовах. Це склалося історично, адже „Біблія, інші християнські писемні джерела і відповідно власні імена, що у них містяться, входили в культуру різних народів різними, іноді дуже складними, шляхами” [8, с. 76]. У новочасних перекладах (див. переклад І. Огієнка) натрапляємо на приклади транспозиції власного імені відповідником із ресурсів мови-приймача, напр.: Йоан – Іван, Шимон – Семен та ін.

У структурі святописемного тексту натрапляємо на смислові імена, які перекладено. Наприклад, давньогрецьке *прізвисько* Δίδυμος (ч.) ← δίδυμος – „П. близнюк” [7, с. 398]: Θωμάς ὁ λεγόμενος Δίδυμος → Θομά, на прізвище близняк (1а), Тома, на прізвище близняк (1б), Хома́, названий Близнюк (2), Тома, на прізвисько Близнюк (3), Хома, званий Близнюком (4) [Ів 11:16] та ін.

У біблійній традиції окреме місце належить такому явищу як перейменування, що здійснюється за формулою: нове ім'я – нове життя. Одне з завдань цього процесу – зміна життєвої програми її носія, яка контролюється вищою божественною сутністю. Зміна імені – це перший етап у реалізації божественного промислу. Людина отримує нове ім'я і зобов'язана змінити своє життя для того, щоб виконати певну місію. Нове ім'я не просто характеризує героя – воно є своєрідним мікротекстом, де зазначена його життєва програма. Значна частина перейменувань трапляється у старозавітному тексті. У Новому Завіті теж маємо приклади перейменування: Σὺ εἶ Σίμων ὁ υἱὸς Ἰωάννου, συ κληθήσῃ Κηφᾶς, ὃ ἕρμηνεύεται Πέτρος → Ти еси Сімон, син Іюни: ти назвешся Кіфа (що єсть перекладом: Петр) (1а), Ти еси Симон, син Йюни: ти назвеш ся Кифа (що єсть перекладом: Петр) (1б), „Ти – Сімон, син Йюнин; будеш званий ти Кіфа, що визначає: камінь” (2), „Ти – Симон, син Йюни, ти зватимешся Кифа” – що у перекладі означає: Петро (Скеля) (3), „Ти – Симон, син [Йюни]; ти будеш називатися Кифа, що в перекладі означає Петро” (4) [Ів 1:42]. Нове ім'я Симона – Κηφᾶς (ч.) ← від араб. كَهْفٌ „камінь” [156 : 187] (у гебрійській мові є іменник жіночого роду קֶפֶז, що означає „1. мис 2. скеля, стрімчак” [11, с. 186]) мало символізувати цілісну натуру, яка мала сильний характер, була рішучою і непохитною. Прізвисько Симона – Кифа має грецький відповідник Πέτρος ← від гр. πέτρος – „камінь” [7, с. 1311], який трансформувався в український іменник.

3. Перекладацькі девіації у процесі транскодування антропонімікону новозавітного тексту

У процесі трансформаційно-адаптивних перетворень пропріальної лексики святописемного тексту трапляється чимало помилок та неточностей.

Автори перекладу 1а – П. Куліш та І. Пулюй припустилися помилки, і царський намісник став царем: Ἀρέτας (ч.) → ὁ ἐθνάρχης Ἀρέτα τοῦ βασιλέως → царський намісник Арета (1а), царський намісник Арета (1б), намісник царя Арети (2), правитель царя Арети (3), намісник царя Арети (4) [2 Кор 11:32].

П. Куліш та І. Пулюй у першій редакції переклали біблієонім близьким за звучанням апелитивом (хоча це могла бути й друкарська помилка): קָרַי → Коре (ч.) → καὶ τῆ ἀντιλογίᾳ τοῦ Κόρε ἀπώλοντο. → А и погібли в бунті карою. (1а), і погібли в бунті як Корей. (1б), і загинули в бунті Корей! (2), й у бунті Корея загинули. (3), і загинули в бунті Корея. (4) [Юд 1: 11].

Процес трансформації титулонайменувань святописемного тексту в цільову мову може супроводжуватися і певними помилками. Наприклад, у новозавітному тексті натрапляємо на жіноче ім'я, котре є насправді титулом цариці. Цієї помилки припустилися в оригінальному новозавітному тексті, а згодом її повторили автори новочасних перекладів: *Κανδάκη* (ж.) → *δυναστής Κανδάκης βασιλοσσης Αιθίοπων* → вельможа Кандакії, цариці Єтиопської, (1а), вельможа Кандакії, цариці Єтиопської, (1б), вельможа Кандаки, цариці ефіопської, (2), вельможа Кандаки, ефіопської цариці, (3), вельможа ефіопської цариці Кандаки, (4) [Дії 8:27].

У поодиноких онімах неточно відтворено окремих сегмент імені: **м** [м] → **ν** [н] → **-н**, **-л**: *Μανᾶν* → *Μανᾶν* (ч.) → Мана^е**н** (1а), Мана^и**л** (1б), Мана^і**л** (2), Мана^е**н** (3), Ману^ї**л** (4) [Дії 13: 1]; **φ** [ф] → **χ** [х] → **-ф**, **-х**: *Ἰωσήφ* → *Ἰωσήφ* (ч.) → тоῦ *Ἰωσήφ* → Іоси^ф**ів**, (1а), Йоси^ф**ів**, (1б), сина Йоси^х**ового**, (2), сина Йосе^х**а**, (3), *сина* Йоси^х**а**, (4) [Лк 3: 26]; **π** [п] → **π** [п] → **-т**, **-п**: *Κρίσπος* (ч.) → *Κρίσπος* → Кри^с**т** (1а), Кри^с**т** (1а, 2), Кри^с**т** (1б, 3, 4) [Дії 18:8]; **ι** [н] → **ν** [н] → **-н**, **-с**: *Ἄμων* (ч.) → *Ἄμων* (1а), Ам^о**с** (2), Ам^о**с** (3, 4) [Мт 1:10]; **-ι** [йо] → *Ἰω* [іо] → **ю-**; **йо-**: *Ἰωδὰ* (ч.) → тоῦ *Ἰωδὰ* → **Ю**дин, (1а, 1б), сина **Й**одаєвого, (2), сина **Й**ода, (3), *сина* **Й**оди, (4) [Лк 3:26]; **σ** [с(е)] → **σ** [се] → **са-**, **си-**; **се-**: *Σερούχ* (ч.) → тоῦ *Σερούχ* → Сару^х**ів**, (1а), Сару^х**ів**, (1б), сина Серухового, (2), сина Серуха, (3), *сина* Сируха, (4) [Лк 3:35] та ін. Неточно відтворено біблієантропонім *Ἰησοῦ* (ч.) → Іосі^ї**в**, (1а), Йосі^ї**в**, (1б), сина Ісуєвого, (2), сина Ісуса, (3), *сина* Ісуса, (4) [Лк 3:29].

Транскодування онімного матеріалу перекладного тексту – надскладне завдання, адже передбачає врахування не лише інтенцій автора перекладу. Перекладач змушений зважати на традицію відтворення імен, що сформувалася у мовному просторі цільової мови (тієї мови, якою перекладають). Власні імена є не тільки важливим елементом у системі мови і культури, а й носіями культурно-історичного досвіду нації. Автори новочасних перекладів Святого Письма українською мовою витворили індивідуальний підхід до трансформаційно-адаптивних перетворень біблійного іменника, що спирався на багатовікову практику засвоєння біблієонімів в україномовному середовищі.

Література

1. Бережна М. В. Тринадцять етапів перекладу власних імен / [М. В. Бережна та ін.] // Вісник Сумського державного університету. Серія: Філологія. – 2007. – Т. 2. – № 1. – С. 62 – 67.
2. Бережна М. Імена власні в романі жанру фентезі: методи формування відповідників / Бережна Маргарита // Нова філологія : збірник наукових праць. – Запоріжжя : Запорізьк. національн. ун-т, 2008. – № 29. – С. 249 – 255.
3. Виноградов В. С. Перевод : общие и лингвистические вопросы : [учебное пособие] / В. С. Виноградов. – 2-е изд., перераб. – М. : КДУ, 2004. – 240 с.
4. Влахов С. , Флорин С. Непереводимое в переводе / Сергей Влахов, Сидер Флорин. – [2-е изд., испр. и доп.] – М. : Высшая школа, 1986. – 416 с.
5. Гарбовский Н. К. Теория перевода : [учебник] / Н. К. Гарбовский. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 2004. – 543 с.
6. Дашченко О. Антропонимы в переводном тексте / О. Дашченко // Науковий вісник Чернівецького університету. – 2007. – Слово'янська філологія. – Вип. 356 – 357. – С. 95 – 97.
7. Древнегреческо-русский словарь / [авт.-сост. И. Дворецкий]: У 2-х томах. – М. : Гос. изд-во иностр. и национ. словарей, 1958. – Т. 1, 2. – 1904 с.
8. Ермолович Д. И. Имена собственные на стыке языков и культур / Д.И. Ермолович. – М. : Изд-во „Р.Валент“, 2001. – 200 с.
9. Ермолович Д. И. К вопросу о раскрытии содержательной структуры имен собственных в переводе / Д.И. Ермолович // Тетради переводчика. – 1981. – № 18. – С. 64 – 77.
10. Зорівчак Р. П. Реалія і переклад (на матеріалі англомовних перекладів української прози) / Р. П. Зорівчак. – Львів : Вид-во при Львівському університеті, 1989. – 216 с.
11. Иврит-русский словарь / [ред. д-р Б. Подольский] – Тель-Авив : Рольник, Москва : Русский язык, 1992. – 400 с.
12. Имя нарицательное и имя собственное. – [отв. ред. А. В. Суперанская] – М. : Наука, 1978. – 197 с.
13. Литвинова М. Н., Огородникова О. В. Перевод имени собственного в межкультурном аспекте // Изменяющийся мир: Тезисы докладов международной научной конференции. (Пермь, Пермский университет, 12 – 17 ноября 2001г.). – Пермь : Перм. у-т, 2001. – С. 164 – 165.

14. Німчук В. Українська мова – священна мова / Василь Німчук // Людина і світ. – № 4 – 5, 1993 (391 – 392), квітень – травень. – С. 14 – 18.
15. Огієнко І. Вимова давньоєврейських біблійних імен (Докінчення) / Іван Огієнко // Рідна мова – Жовква, 1938. – Число 9 (69). – С. 385 – 392.
16. Охштат Р. И. О собственном имени как слове, немаркированном на лексико-семантическом уровне языка / Р.И. Охштат. – Труды Самаркандського университета им. А. Навои. – Новая серия. – Вып. 248. – Исследования по русскому и славянскому языкознанию, IV. – Самарканд, 1973. – С. 370 – 374.
17. Протасов М. Об упорядочении и унификации транскрипции собственных имен и исторических терминов в истории античного мира / М. Протасов // Вестник древней истории. – 1940. – № 1. – С. 102–113.
18. Теория и методика ономастических исследований / [А. В. Суперанская, В. Э. Сталтмане, Н. В. Подольская, А. Х. Султанов] ; отв. ред. А. П. Неподкупный. – М. : Наука, 1986. – 256 с.